

המהפכה בעניינים צבאיים של הציר הרדיקלי

חסן נסראללה, מנהיג החזבאללה, על תפיסת הלחימה שפיתח ארגונו: "זוהי אסכולת לחימה חדשה שאין דומה לה, כזו הנמצאת בין צבא סדיר למלחמת גרילה"

כרמית ולנסי
חוקרת במרכז דדו

תא"ל איתי ברון
מפקד מרכז דדו
לחשיבה צבאית
בין-תחומית

כמה מדינות וארגונים במזרח התיכון גיבשו בסוף שנות ה־80 ובתחילת שנות ה־90 של המאה ה־20 תפיסת לחימה שנועדה לתת מענה לעליונות הטכנולוגית של המערב - ובכלל זה של ישראל - ושימשה מאז בסיס להפעלת הכוח שלהם ולבנינו. התוצאות המורכבות של העימותים האחרונים יחייבו את המדינות ואת הארגונים האלה להעריך מחדש את התפיסה הזאת ואולי אף לשנותה

מבוא

המאמר מתבסס בעיקר על חומרים מקוריים, ראשוניים - בעיקר בערבית ובפרסית - שמקורם במדינות ובארגונים שבהם הוא עוסק. הכוונה היא למגוון רחב מאוד של נאומים, של ספרים, של פתוות ושל איגרות שפורסמו בשלושת העשורים האחרונים, בעיקר בעשור הנוכחי. נוסף על כך מנתח המאמר את מאפייני הפעולה של הגורמים השונים בעימותים שבהם השתתפו ואת האופן שבו נבנה הכוח הצבאי של הגורמים האלה בעשורים האחרונים.

טלטלה במזרח התיכון (1979-1982)

למלחמת יום הכיפורים הייתה, כמובן, השפעה רבה על התפתחות צה"ל בשנים שאחריה. התפיסה המקובלת היא שללקחים שהופקו ממלחמת יום הכיפורים - במיוחד מהמערכה ברמת־הגולן - הייתה השפעה גדולה גם על התפתחות התפיסות בצבא היבשה האמריקני¹ ני בשנות ה־70, ביחוד על תפיסת ה־ALB.⁵ אולם כיום כבר ברור לגמרי שכאשר עסקו בישראל ובארה"ב בלימוד לקחי המלחמה עם סוריה ברמת־הגולן, כבר היו יריביה של ישראל במזרח התיכון על סיפו של עידן חדש שבו אימצו תפיסת לחימה חדשה שהייתה שונה במידה רבה מזו שהפעילה סוריה באותה המלחמה. בשנים 1979-1982 - השנים שבהן עוצבה תפיסת ה־ALB, ונוסחו הרעיונות בנוגע ל־FOFA (Follow-on Forces Attack)⁶ - התרחשו ארבעה אירועים דרמטיים שהובילו לשינוי יסודי במאפייני המלחמה במזרח התיכון בפרט ובעולם כולו בכלל.

המהפכה האסלאמית באיראן

המהפכה האסלאמית באיראן, שהגיעה לשיא עם הפלת השאה, יציאתו לגלות וחזרתו של אייתוללה ח'ומייני בינואר-פברואר 1979, הפכה את איראן החילונית והפרו־מערבית לרפובליקה אסלאמית רדיקלית שבה שולט איש דת מוסלמי שיעי. מדיניותו של המשטר המהפכני ניתקה את איראן מארה"ב ומישראל ובכך גם ממקורות הנשק והדוקטרינה המערביים ובדדה אותה. הבידוד הזה עלה לה ביוקר כשעיראק פלשה לתחומה. המשטר המהפכני אימץ את העיקרון של ייצוא המהפכה והפך אותו למרכיב חשוב באסטרטגיה של איראן. ואכן המהפכה הפכה מקור השראה לתנועות אסלאמיות רבות ובכללן החזבאללה והחמאס. בשלב מסוים אף הפכה איראן למובילת הציר הרדיקלי במזרח התיכון.

המלחמה של בריה"מ באפגניסטן

בדצמבר 1979 פלש הצבא האדום לאפגניסטן. הוא נסוג משם מובס

בדיון על התפתחות התפיסות הצבאיות במערב מאז שנות ה־70 נהוג להצביע על שלוש אבני דרך עיקריות: שנות ה־80 עמדו בסימן הרעיונות על המערכה האווירית־יבשתית (ALB - AirLand Battle); בשנות ה־90 עמד במרכז הדיון הזה הרעיון של המהפכה בעניינים צבאיים (Revolution in Military Affairs); ובשנים הראשונות של העשור הנוכחי התמקדה תשומת הלב ברעיונות דוגמת הטרנספורמציה (Transformation), המבצעים מבוססי האפקטים (Effects-based operations) והמלחמה מבוססת הרשת (Network-Centric Warfare). הדיון התורתי הזה התנהל בעיקר בארה"ב, אך דיונים דומים נערכו במקביל בממסדים הביטחוניים של מדינות נוספות ובהן ישראל.¹

במקביל התרחשו, כמובן, התפתחויות גם בקרב מדינות וארגונים בצד השני של הגבעה² שייכנו במאמר הזה "הציר הרדיקלי". ואכן מאז סוף שנות ה־90 הופנתה תשומת הלב לשינויים במאפייני המלחמה והלחימה ולאופיים החדש והשונה של האיומים שעומים נדרשים להתמודד הממסדים הביטחוניים במערב.³ כתוצאה מכך גברה מאוד המודעות לדפוסי הפעולה הטקטיים של דור היריבים החדש, כגון השימוש במחבלים מתאבדים, במטעני צד, ברקטות ובטילי קרקע-קרקע (רק"ק וטק"ק), בטילים נגד טנקים (נ"ט) ובשיטות שונות של הסוואה ושל הונאה. כמו כן התרחב השימוש שעושים היריבים בכלי התקשורת כדי לשלול את הלגיטימציה הפנימית והבינ"לאומית של הפעולות הצבאיות נגדם.

הטענה המרכזית של המאמר הזה היא שבמקביל להתפתחות התפיסות במערב חלה בשלושת העשורים האחרונים התפתחות משמעותית של תפיסות בקבוצת המדינות והארגונים "בצד האחר של הגבעה". את אחת הגרסאות של ההתפתחות הזאת תיאר באחרונה חסן נסראללה, מנהיג החזבאללה: "זוהי אסכולת לחימה חדשה שאין דומה לה, כזו הנמצאת בין צבא סדיר למלחמת גרילה".⁴ עניינו של המאמר הזה הוא באפיונה של ההתפתחות התפיסית הזאת, בניתוח תהליך הלמידה שהוביל אליה ובזיהוי מקורותיה האינטלקטואליים. המאמר מתמקד בקבוצה של מדינות במזרח התיכון הכוללת את סוריה, את עיראק (עד 2003) ואת איראן ובקבוצה של ארגונים ובהם החזבאללה, החמאס ואל־קאעידה. המאמר גורס שלדפוסי הלחימה הטקטיים של הגורמים האלה יש מכנה משותף רחב שאינו מקרי. הם נובעים באופן ישיר מרעיונות אסטרטגיים ואופרטיביים דומים שהתגבשו אצל הגורמים האלה במהלך שנות ה־90 והתפתחו מאז.

שלה וגיבשה את הדוקטרינה שלה. אלה באו לידי ביטוי במלחמת המפרץ הראשונה ובעשור שלאחר מכן.

אירועים משמעותיים נוספים

אירוע משמעותי נוסף שהתרחש בתקופה הזאת הוא הסכם השלום בין ישראל למצרים שנחתם ב־26 במרס 1979. החתימה על ההסכם הייתה אחד מרגעי השיא בתהליך שהחל עם החתימה על הסכם הפ־רדת הכוחות בין ישראל למצרים לאחר מלחמת יום הכיפורים, המ־שיך בביקורו של אנואר סאדאת בישראל ובנאומו בכנסת ב־1977 והסתיים ב־1982 עם השלמת פינוי של חצי האי סיני והעברתו לידי מצרים. התהליך הזה הוציא את מצרים ממעגל המלחמה נגד ישראל והותיר למעשה את סוריה לבדה. תחושת הבדידות הזאת השפיעה מאוד על כיווני הפעולה של סוריה, שתמיד ראתה ברעיון הסוליד־ריות הערבית את הבסיס לתפיסת הביטחון שלה.

ביוני 1981, בעת שעיראק הייתה כבר בעיצומה של המלחמה נגד איראן, השמידו מטוסי חיל האוויר את הכור הגרעיני שהוקם ליד בגדאד. התקיפה הוכיחה את יכולתה של ישראל לבצע תקיפות ארוכות טווח ומדויקות ואת נכונותה להפעיל את כוחה הצבאי כדי להסיר את האיומים על קיומה. בנובמבר אותה השנה נחתם מזכר ההבנה האסטרטגי בין ישראל ל"ב" ששיקף את היחסים המיוחדים בין שתי המדינות הן באופן כללי והן בתחום הביטחוני־אסטרטגי. מזכר ההגנה סייע מאוד בעיצוב התפיסה של הגורמים שבהם עוסק המאמר הזה שלפיה ארה"ב וישראל פועלות יחד - בין היתר באמצעות הפעלת כוח - להשגת אינטרסים משותפים.

השפעות האירועים על קורות החיים של המנהיגים

האירועים האלה עיצבו את הסביבה האסטרטגית שבה התפתחו הרעיונות שבהם עוסק המאמר הזה. עם זאת, חשיבותם אינה רק בהשפעתם על הסדר המדיני העולמי והאזורי. עיון מעמיק בקורות החיים של אנשים כמו אוסאמה בן־לאדן, איימן א־זואהירי,⁸ עימאד מורנייה,⁹ עבאס מוסאווי, חסן נסראללה¹⁰ ושייח' אחמד יאסין מעלה שהאירועים שהתרחשו בסוף שנות ה־70 ובתחילת שנות ה־80 עיצבו במידה רבה את החיים האישיים ואת השקפת העולם של דור חדש של מנהיגים, של מפקדים ושל לוחמים שהייתה להם השפעה רבה על התפתחות התפיסות בצד האחר.

בשנים 1979-1982 - מתברר בדיעבד - התרחשה אפוא טלטלה עזה שהביאה בהמשך להתפתחותם של הרעיונות שבהם עוסק המאמר הזה. במהלך נערך צה"ל מחדש לאחר הנסיגה מסיני והתכונן למל־חמה אפשרית בגבול הצפון. ההתכוננות הזאת שיקפה - כך התברר בדיעבד - את הדבקות בתפיסה האסטרטגית הקיימת ואת ההבנה הלוקייה של הטלטלה שפקדה באותה העת את המזרח התיכון.

גם האמריקנים לא עמדו על התמורות שהתחוללו במזרח התיכון. כשפורסם בארה"ב באוגוסט 1982 ה־FM 100-5, כבר היו כל ההתפתחויות שנסקרו לעיל בעיצומן. גם תפיסת ה־ALB, שעמדה במרכז ה־FM של 1982, לא התייחסה להתפתחויות האלה,¹¹ אלא לזירה באירופה ולאיוס הסובייטי, שבו ראו דון סטארי ואחרים בש־נות ה־70 את האיום העיקרי לביטחונן של העולם החופשי.¹²

בפברואר 1989. המעורבות של הסובייטים במלחמת האזרחים בא־פגניסטן, שהתנהלה בין המשטר הקומוניסטי לאופוזיציה האסלא־מית, הוסיפה למלחמה ממד של מלחמת שחרור לאומי נגד כובש זר. הגורמים האסלאמיים ראו במלחמה גם ג'יהאד לשחרור אפגניסטן משלטונם של כופרים. לג'יהאד הזה הצטרפו מתנדבים מכל רחבי העולם המוסלמי, וסיוע כספי וצבאי זרם למחנות המוג'אהדין. לאחר נסיגת בריה"מ מאפגניסטן נותר שם דור מיומן ומלא מו־טיווציה של לוחמי מוג'אהדין. ארגון אל־קאעידה, שהוקם לקראת סיום המלחמה, הוא תוצר מובהק של ההתפתחות הזאת.

מלחמת שלום הגליל

פלישת ישראל ללבנון ביוני 1982 הביאה לגירוש הנהגת אש"ף מ־לבנון, לפיזור מסגרותיו ברחבי לבנון ובסופו של דבר לשינוי יסודי בעמדותיו בסוגיית המאבק המזוין בישראל. המלחמה פגעה באורח זמני בהגמוניה של סוריה בלבנון, אך לא הצליחה להביא להחז־רת השלטון המרכזי בלבנון שהתפרק במלחמת האזרחים בשנים 1975-1976. במילים אחרות: בלבנון נוצר ואקום שאותו ניצלה איראן כדי להקים ב־1982 את ארגון החזבאללה.

המלחמה גם המחישה לסורים את נחיתותם הצבאית ודירבנה אותם לאמץ במשך כמה שנים את תפיסת "האיזון האסטרטגי" שבמסג־תה גדל צבא סוריה באופן משמעותי.⁷ סיבה נוספת לרצון של הסו־רים להשיג איזון אסטרטגי הייתה תהליך השלום שהתקיים באותה

מאז סוף שנות ה־90 הופנתה תשומת הלב לשינויים במאפייני המלחמה והלחימה ולאופיים החדש והשונה של האיומים שעימם נדרשים להתמודד הממסדים הביטחוניים במערב

העת בין ישראל למצרים - מה שהותיר למעשה את סוריה לבדה מול ישראל. באמצע שנות ה־80 נקלעה סוריה למשבר כלכלי קשה שנבע במידה רבה מהעדפות שנתנה להשקעות בתחום הצבאי. המשבר הזה חייב את הסורים לחפש דרך אחרת לקיזוז העליונות הטכנולו־גית של ישראל.

מלחמת איראן-עיראק

מלחמת איראן-עיראק (ספטמבר 1980-אוגוסט 1988) עיצבה את האסטרטגיה של איראן והשפיעה מאוד על האופן שבו בנתה את כוחה הצבאי. טראומת המלחמה הייתה הגורם המשמעותי ביותר שדירבן את איראן להשקיע משאבים עצומים בפיתוח עוצמתה האסטרטגית - במיוחד בתחום החימוש הבלתי קונבנציונלי והטי־לים הבליסטיים. הכישלונות במלחמה נגד עיראק לימדו את הנה־גת איראן את חשיבותם של המקצוענות ושל הארגון הצבאי ובע־קבותיהם הבינה שלא ניתן להסתמך רק על הלהט הדתי. למלחמה הייתה, כמובן, גם השפעה רבה על האופן שבו בנתה עיראק את הכוח

משבר המדינות ועליית הארגונים (1983-1991)

משבר המדינות

בתוצאות האירועים הדרמטיים בשנים 1979-1982 ניתן היה להבין חין במהלך שנות ה-80, אך השפעתן הגיעה לשיא בסוף העשור ובתחילתו של העשור שלאחר מכן. בתחילת שנות ה-90, כאשר נכתבו המזכרים הראשונים על ה-RMA¹³, כבר הונחו היסודות הראשונים של הרעיונות שעתידים היו להתגבש בהמשכו של העשור עד שהפכו לאותה תפיסה מגובשת שתכליתה לתת מענה לעליונות הטרנולוגית של ארה"ב - עליונות שיוחסה גם לישראל. התמוטטותה של בריה"מ כבר הייתה אז עובדה מוגמרת. הצבאות העיקריים במזרח התיכון - רובם לקוחות של אמצעי הלחימה ושל הדוקטרינה הסובייטיים - היו המומים מהפגנת הכוח של האמריקנים במלחמת המפרץ הראשונה ונמצאו כבר בראשיתו של משבר עמוק ושל תהליך כואב שאילצו אותם לשנות מן היסוד את תפיסותיהם האסטרטגיות והאופרטיביות.¹⁴

התמוטטותה של בריה"מ הביאה לקריסתה של תפיסת הביטחון הלאומי של סוריה וסתמה את הגולל הן על המאמץ שלה להשיג איזון אסטרטגי מול ישראל והן על תקוותה שתהיה לה מטרירה סובייטית במקרה שישראל או ארה"ב יאימו עליה.¹⁴ במקביל החלו הסורים להבין את ההתפתחויות הטכנולוגיות והתפיסותיות במערב (שהומחשו להם באופן חלקי כבר ביוני 1982, כשחיל האוויר הישראלי הפגין את יכולתו לתקוף במדויק, בחסות לוחמה אלקטרונית, את מערך טילי הקרקע-אוויר שלהם בלבנון).¹⁶ בסוף העשור עסקו הסורים באופן אינטנסיבי בתחום החמ"ם (חימוש מונחה מדויק)

גנרל שוורצקופף בביקור אצל כוחותיו בערב הסעודית במלחמת המפרץ הראשונה

הצבאות העיקריים במזרח התיכון היו המומים מהפגנת הכוח של האמריקנים במלחמת המפרץ הראשונה ונמצאו כבר בראשיתו של משבר עמוק ושל תהליך כואב שאילצו אותם לשנות מן היסוד את תפיסותיהם האסטרטגיות והאופרטיביות

בסיוע יועציהם הסובייטים שהעבירו אליהם את התפיסות שפותחו בבריה"מ במחצית השנייה של שנות ה-80 נוכח האיום המתפתח במערב (ALB ו-FOFA).¹⁷ אולם הם עמדו על האיום במלואו רק לאחר שהשתתפו במלחמת המפרץ הראשונה.¹⁸

גם העיראקים הבינו באופן כללי את מאפייני האיום ערב מלחמת המפרץ הראשונה, אך מבנה הכוח ודפוסי החשיבה שלהם - שהתאימו לעידן המלחמה התעשייתית - לא איפשרו להם להבין את מלוא המשמעויות של ההתפתחויות במערב. תקוותו של סדאם שהעליונות הטכנולוגית של המערב תתנפץ מול כוחותיו במהלך המערכה הקרקעית התבדתה בתוך 100 שעות.¹⁹ סדאם אומנם יצא מהמלחמה בתחושה שהצליח להתמודד מול המעצמה הגדולה בעולם ומול הקואליציה שחברה נגדו,²⁰ אך עיראק הובסה במלחמת המפרץ, איבדה חלק ניכר מצבאה ונאלצה להתפרק מיכולותיה בתחום הנשק הלא קונוונציונלי. בשנים שלאחר המלחמה הייתה עיראק נתונה לסנקציות קשות ונאלצה להתמודד עם פיקוח הדוק ועם איסורים שונים על הפעלת כוחה הצבאי. בדרום עיראק ובצפונה נקבעו אזורים אסורים לטיסה שאותם אכפו מטוסים אמריקניים.

מלחמת איראן-עיראק הסתיימה בתבוסת האיראנים. המצב הכלכלי הקשה, הכישלונות בשדות הקרב והמורל הנמוך של האוכלוסייה (בין היתר בעקבות פגיעות הטילים העיראקיים בטהראן בעת מלחמת הערים ב-1988) אילצו את הנהגת איראן לקבל את הצעת עיראק להפסקת אש.

במלחמה הושמדו כ-50% מאמצעי הלחימה שהיו בידי איראן, ולא היה באפשרותה להשלים את האבדות. אמצעי לחימה רבים שרכשו האיראנים במהלך המלחמה - בעיקר מסין אך גם ממדינות קומיסטיות אחרות - היו מדגמים נחותים. לאחר המלחמה לא הצליחה איראן לממש את תוכניות הרכש השאפתניות שהתוותה בתחום הקונוונציונלי - הן עקב קשייה הכספיים והן עקב לחץ אמריקני על המדינות המספקות.

במלחמת המפרץ ב-1991 (שבה לא השתתפה איראן) ראו האיראנים חיוק ללקחים שהם הפיקו ממלחמתם בעיראק: לצבאות המערביים המודרניים יש יתרון ברור על פני צבאות של מדינות העולם השלישי; יש צורך להצטייד בנשק בלתי קונוונציונלי - בין היתר כדי להתמודד עם העליונות הזאת.²¹

עליית הארגונים

המחצית השנייה של שנות ה-80 ותחילת שנות ה-90 עומדות אפוא בסימן חולשתן האסטרטגית והצבאית של איראן ושל המדינות הערביות שנשענו על הגוש הסובייטי. בתקופה הזאת חלו אומנם התפתחויות חיוביות מבחינתן - סוריה הצליחה בסופו של דבר להיחלץ מהמשבר הכלכלי ומהבידוד המדיני, בעיקר בעקבות הצטרפותה לקואליציה נגד עיראק, ואילו מצבה האסטרטגי של איראן השתפר באופן משמעותי בעקבות תבוסתה של עיראק - אך התמונה הכללית נותרה מבחינתן קודרת.

נוכח חולשתן הצבאית של המדינות כבר התייצבו אותה התקופה בקדמת הבמה שלושה ארגונים שהוקמו במהלך שנות ה-80 ושעתידיהם היו להוביל את המלחמה בארה"ב ובישראל בשנות ה-90 ובעתיד.

לוחמים של החזבאללה במצעד. מאז תחילת שנות ה־90, לאחר החתימה על הסכם טאאף (1989), הפך החזבאללה לגורם השיעי הדומיננטי בלבנון ותפס את הבכורה גם בכיצוע פעולות נגד ישראל

ארגון שעסק בקליטתם ובניהולם של אלפי מתנדבים מוסלמים שהגיעו לאפגניסטן כדי לסייע למוג'אהדין המקומיים במלחמתם נגד הסובייטים. שלושת האישים המרכזיים שהקימו את התנועה - אוסאמה בן־לאדן, איימן א־זוואהירי ועבדאללה עזאם - הגיעו לא־פגניסטן בשנים 1979-1980. לשלושתם, כמו לדור שלם של צעירים מוסלמים, הייתה מלחמת אפגניסטן, שהסתיימה ב־1989, חוויה מעצבת. הם ראו בניצחונם של המוג'אהדין על האימפריה הסובייטית ניצחון ערכי ותרבותי ועדות ליכולתם להתמודד עם אתגרים צבאיים מורכבים. בעקבות הניצחון נוצר בסיס רחב של מתנדבים חדורי להט אסלאמי וניסיון קרבי שפעלו להפצת הרעיונות האסלאמיים הפונדמנטליסטיים. בעיני מוסלמים רבים, התמוטטותה של בריה"מ מיד לאחר תבוסתה באפגניסטן הייתה תוצאה ישירה של המלחמה הזאת.²⁴

לחימה, למידה והתפתחות (1991-1999) **שיטות הלמידה**

התמוטטותם של הגוש הסובייטי ושל בריה"מ בסוף שנות ה־80 ובתחילת שנות ה־90 השרו במערב אווירה של אופטימיות, שאחד הביטויים הבולטים שלה היה מאמרו של פרנסיס פוקויאמה "קץ ההיסטוריה".²⁵ הרעיון המרכזי של המאמר הזה הוא שלאחר קריסת בריה"מ והגוש הקומוניסטי תמו המחלוקות בעולם, והוא מתיישר לפי הקו הדמוקרטי־קפיטליסטי. רעיונות הגלובליזציה והשלום מתוך אינטרס כלכלי הפכו למקובלים יותר ויותר. הרעיונות האלה הגיעו גם למזרח התיכון, אך שם התקבלו בהרבה פחות אהדה.

שור הראשון של המאה ה־21: החזבאללה, החמאס ואל־קאעידה. ארגון החזבאללה הוקם בשלהי 1982 ופרץ אל מרכז הזירה בלבנון בשלהי 1983 בסדרה של פיגועים שהביאו ליציאת הכוחות הזרים מלבנון באביב 1984 ומאוחר יותר, בקיץ 1985, גם לנסיגת ישראל לרצועת הביטחון. במהלך שנות ה־80 עוד נאבק החזבאללה בארגון השיעי אמל, אולם שילוב של אינטרסים איראניים וסוריים הוביל לכך שמאז תחילת שנות ה־90, לאחר חתימת הסכם טאאף (1989), הפך החזבאללה לגורם השיעי הדומיננטי בלבנון ותפס את הבכורה גם בכיצוע פעולות נגד ישראל. במהלך שנות ה־80 הקים החזבאללה - בסיוע איראן - גם מערך נרחב של שירותי חברה ורווחה שבאמצעותם העמיק את אחיזתו באזורים שבהם שלט וצבר עוצמה פוליטית. במקביל הפך החזבאללה לגורם דומיננטי במערכת הפוליטית הלבנונית, ומאז 1992 יש לה נציגות בפרלמנט.²²

את תנועת החמאס הקים ברצועת עזה השייח' אחמד יאסין זמן קצר לאחר פרוץ האינתיפאדה הראשונה בדצמבר 1987. החמאס לא הסתיר את העובדה שהוא השלוחה הפלסטינית של תנועת האחים המוסלמים שהקים חסן אל־בנא בסוף שנות ה־20 של המאה ה־20. בשנותיה הראשונות ספגה התנועה מהלומות קשות מישראל, ששיאן היה גירוש מאות פעילי חמאס ללבנון בדצמבר 1992 בתגובה לעלייה ניכרת ברמת הפעילות הצבאית של התנועה. עם חזרת המגורשים - שיצרו בלבנון קשר טוב עם החזבאללה ועם אנשי משמרות המהפכה האיראניים - קיבלה התנועה תוספת כוח חשובה, והדבר קידם את מעמדה במחנה הפלסטיני על חשבון אש"ף.²³ תנועת אל־קאעידה הוקמה ב־1988 מתוך "משרד השירותים" -

האסלאם הפונדמנטליסטי ראה ברעיונות האלה איום המחייב לגבש אסטרטגיה נגדית.

הזרם המרכזי של ההיסטוריונים עסק בהרחבה בדיאלוג המרתק שהתקיים בשנות ה-70 וה-80 בין התפיסות האמריקניות (FOFA, RMA ו-ALB) לבין התפיסה הסובייטית (MTR)²⁶ ובהשפעות של הלימוד ההדדי על התפיסות של שתי המעצמות.²⁷ תפיסת הלחימה של הציר הרדיקלי, שבה עוסקת העבודה הזאת, לא גובשה בתהליך מכוון ושיטתי כזה. לתפיסות האמריקניות והסובייטיות הייתה הש"פעה מסוימת עליה, אך במבט לאחור ניתן לקבוע שהיא לא התפתחה כתוצאה מלימוד דוקטרינת ה-ALB או מסמכי ה-RMA האמריקניים ואף לא בהשפעת רעיונות ה-MTR הסובייטיים.

התפתחותה של תפיסת הלחימה האסלאמית הייתה התוצאה של משבר עמוק ושל אפשרויות מצומצמות. היא הושפעה מהמציאות שיצרה את התפיסות האמריקניות (והישראליות), אך היא התגבשה על בסיס פרשנות אחרת ולעיתים שונה מהותית של המציאות הזאת. סיפקו אותה מנהיגים פוליטיים, מפקדים ולוחמים במזרח התיכון בהתאם לתרבותם, למורשת ההיסטורית שלהם ולתובנות שלהם מהמבצעים הצבאיים של שנות ה-90. אולם בראש ובראשונה היא הושפעה מהאופן שבו הם הבינו את ההתפתחויות החברתיות והפוליטיות בשנות ה-90, שבהן נאלצו יריביהם, ובעיקר ארה"ב וישראל, לנהל את מה שכינה העיתונאי דיוויד הברשטם "מלחמה בעידן של שלום".²⁸

התפיסה "בצד השני של הגבעה" הייתה אפוא תוצר של שילוב בין שלוש שיטות לימוד עיקריות:²⁹

- לימוד התפיסות הצבאיות של המערב - לימוד שהתבסס בעיקר על בחינת המבצעים הצבאיים של שנות ה-90, בדרך כלל כפי שהוצגו בכלי התקשורת (בעיקר ברשת CNN).
- פרשנות של האירועים בשנות ה-90 על פי הדת, התרבות והמסורת האסלאמיות. סיפקו אותה מנהיגים פוליטיים, מפקדים ולוחמים במזרח התיכון. אלה עסקו במשמעותם של השינויים בסדר הפוליטי העולמי והאזורי, בשינויים בסדר החברתי והכלכלי, בשינויים בטכנולוגיה הצבאית והאזרחית וברעיונות החדשים. הפרשנות הזאת ניתנה במקביל לפרשנות שנתן המערב לשינויים האלה, אך היא הובילה בחלק מהתחומים למסקנות שונות ואף הפוכות מאלה שהוסקו במערב.
- החיכוך עם היריב בשדות הקרב בלבנון, בזירה הפלסטינית, בעיראק ובמקומות אחרים. צורת הלימוד הזאת הייתה בעלת אופי אבולוציוני מובהק, והיא הובילה להישרדותן ולהתפתחותן של שיטות לחימה שהוכיחו את יעילותן. היא גם הביאה להישרדותם ולהתפתחותם של אותם הגורמים שהשכילו להתמודד ביתר הצלחה עם ההתפתחויות במערב.

תפיסת האיום

במלחמת המפרץ הראשונה הציגה עיראק דגם בסיסי, עדיין לא משוכלל די הצורך, של תפיסת הלחימה שהלכה והתפתחה בהמשך, במהלך שנות ה-90. את התפיסה הזאת הציג סדאם חוסיין בפירוט רב ערב המלחמה, בנאום שנשא ב-11 בינואר 1991 בוועידה אסלא-

מית שכינס בבגדאד. התזה המרכזית של סדאם הייתה שהחידושים בתחום הטכנולוגי אינם משנים באופן מהותי את דפוסי הלחימה שהיו מוכרים לו היטב מניסיונו, בעיקר ממלחמת איראן-עיראק שהסתיימה - כך טען - בניצחונו. סדאם ציפה שהיערכות נכונה של כוחותיו בשלב המערכה האווירית תאפשר להם להתמודד עם התקיפות האוויריות, וכי בסיומן תתחיל המערכה הקרקעית, שבה - כך קיווה - יהיו לאמריקנים נפגעים רבים.³⁰

מלחמת המפרץ הראשונה סיפקה גם תמונה ראשונית טובה בנוגע לכיווני ההתפתחות בעתיד של המהפכה בעניינים צבאיים במערב:

- התברר ששרידותו של הכוח האווירי ויכולת החדירה שלו לעומק שטחו של היריב השתפרו מאוד בעקבות הפיתוחים בכמה תחומים מרכזיים: הלוחמה האלקטרונית, החמקנות, כלי הטיס הבלתי מאוישים והיכולת לשגר חימוש מנגד מחוץ לטווחי האיומים. גם יכולת הפגיעה של הכוח האווירי השתפרה מאוד בעקבות ההצטיידות בדורות חדשים של חימוש מונחה מדויק, של אמצעי איסוף ושל מערכות שליטה.
- אשר לצבא היבשה - התברר שיכולות התמרון לעומק שטחו של היריב השתפרו אף הן באופן משמעותי.

מלחמת המפרץ הראשונה סיפקה תמונה ראשונית טובה בנוגע לכיווני ההתפתחות בעתיד של המהפכה בעניינים צבאיים במערב

התבטאויות של מנהיגים במדינות ובארגונים שבהן עוסק המאמר הזה מעידה על ההכרה העמוקה בעליונות הצבאית של ארה"ב, כפי שבאה לידי ביטוי במלחמת המפרץ הראשונה, ועל המודעות להשלכותיה מרחיקות הלכת של העליונות הזאת. בהיעדר מידע מודיעיני איכותי ונוכח התפיסה הכללית בנוגע לזיקה שבין ארה"ב לישראל ייחסו הגורמים במזרח התיכון את היכולות הצבאיות של ארה"ב גם לישראל וביססו עליהן את תפיסת האיום שלהם.

עם זאת, מבחינת המדינות והארגונים "בצד השני של הגבעה" לא הכול היה שלילי במלחמת המפרץ הראשונה. נקודת האור המרכזית מבחינתן הייתה שהמלחמה הסתיימה ללא הכרעה אמיתית: בסוף המלחמה נותר סדאם חוסיין בשלטון, ושלמותה הטריטוריאלית של עיראק לא נפגעה. במובנים רבים הייתה זו דוגמה מובהקת למצב סיום שפרשנים במערב עתידים היו לכנות שנים לאחר מכן "ניצחון באמצעות אי-הפסד". בהיבטים האופרטיביים יותר המחשישה המלחמה את מרכזיותם של טילי הקרקע-קרקע ואת אי-יכולתה של הטכנולוגיה המערבית להתמודד עם האתגר הזה.

נקודות התורפה של המערב (כולל ישראל)

מלחמת המפרץ הראשונה הייתה העימות הראשון בסדרה של עימותים צבאיים שאירעו בשנות ה-90 במזרח התיכון. אלה שימשו

מיד בסיס ללמידה עיונית ומבצעית. בשיח על תפיסות הלחימה ישן התייחסויות רבות לעימותים הבאים: המבצע האמריקני הכושל בסומליה (1993); מלחמת צ'צ'ניה הראשונה (1994-1996); מבצעי העונשין נגד עיראק לאחר מלחמת המפרץ, ובעיקר מבצע התקיפה ב-1996 (Desert Strike) ומבצע התקיפה ב-1998 (Desert Fox); התקיפות האוויריות נגד סרביה ב-1995 (Deliberate Force) והמלחמה בקוסובו (Allied Force) ב-1999; התקיפות בסודאן ובאפגניסטן ב-1998 שבוצעו בתגובה לפיגועים בשגרירויות ארה"ב בקניה ובטנזניה (Infinite Reach); העימות המתמשך של ישראל בלבנון, ובמיוחד מבצעי האש האינטנסיביים ב-1993 ("דין וחש-בון") וב-1996 ("ענבי זעם") והעימות המתמשך של ישראל בזירה הפלסטינית, שראשיתו באינתיפאדה הראשונה שהחלה בסוף 1987, והמשכו בגל הטרור של אמצע שנות ה-90.³¹

בחינת העימותים האלה - לאחר ההלם הראשוני של מלחמת המפרץ הראשונה - איפשרה לזהות גם נקודות תורפה משמעותיות באופן שבו מפעילות ארה"ב וישראל את כוחן הצבאי.

אחד המאפיינים הבולטים ביותר בעימותים בשנות ה-90 היה העדיפות הכמעט מוחלטת שנתנו צבאות המערב להפעלת הכוח האווירי ולהימנעותם מלהפעיל את כוחות היבשה

אחד המאפיינים הבולטים ביותר בעימותים בשנות ה-90 היה העדיפות הכמעט מוחלטת שנתנו צבאות המערב להפעלת הכוח האווירי (וטילי השיוט) ולהימנעותם מלהפעיל את כוחות היבשה. במבצעים באו לידי ביטוי ההתפתחויות המרשימות ביכולותיו של הכוח האווירי, אך נחשפו בהם גם מגבלותיו: תלותו ההולכת וגוברת בחיי מוש מונחה מדויק וכתוצאה מכך גם תלותו במודיעין מדויק ובמזג אוויר נוח.³²

בעיראק, בקוסובו ובלבנון התברר שהטכנולוגיה המערבית המודרנית תלויה לחלוטין במודיעין על המטרות. סימן ראשון לכך היה הכישלון המוחלט לאתר את משגרי הטק"ק במערב עיראק במלחמת המפרץ הראשונה. ישראל התמודדה עם קושי דומה בניסיונותיה הכושלים לאתר את משגרי הרקטות של החזבאללה במשך כל העשור, בעיקר במבצעי האש האינטנסיביים בשנים 1993 ו-1996.³³

לאחר ארבע יממות רצופות של תקיפות אוויריות בעיראק במסגרת מבצע Desert Fox התברר שגם הטכנולוגיה המודרנית מתקשה להתמודד עם אויב מנוסה, המודע לאפשרות שיותקף מהאוויר ופרו על להסתרת נכסיו האסטרטגיים. המסקנה הזאת עלתה גם ממבצעי העונשין האחרים בעיראק באותו העשור וכמובן גם מתקיפות טילי השיוט בסודאן ובאפגניסטן. כוחות הצבא הסרביים שנסוגו ללא פגע מקוסובו לאחר מבצע Allied Force המחישו פעם נוספת את הקושי הזה והבהירו שלאויב הנערך בעוד מועד לקדם תקיפה

אווירית יש כלים יעילים לצמצם את נזקה של זו. העימותים שיקפו היטב גם נקודות תורפה הקשורות להנהגה המערבית. זו - כך התברר - רגישה מאוד לדעת הקהל שבוחנת מבצעים צבאיים לפי שני פרמטרים מרכזיים: מספר האבדות (בעיקר בקרב האזרחים בשני הצדדים אך גם בקרב הכוחות הלוחמים) והעלות הכוללת של המבצעים. מהמבצעים של שנות ה-90 הצטיירה אפוא תמונה ברורה שלפיה המלחמה המועדפת על ההנהגות במערב ועל תושבי המערב היא מלחמת בזק המסתיימת בניצחון מכריע ומתנהלת כמעט ללא נפגעים ("המלחמה המושלמת"). כל המבצעים בשנות ה-90 נוהלו מלכתחילה על פי מדיניות קפדנית שצימצמה את הסיכונים לכוחות התוקפים. המדיניות הזאת היא שהביאה להפעלת הכוח האווירי בשעות הלילה, להימנעות מתקיפות באזורים מסוכנים, למתן עדיפות להפעלת חימוש מונחה מדויק המשוגר מחוץ לטווחי האיומים ובעיקר לטיסה מעל לגובה האיומים.³⁴

ניתוח מעמיק של המבצעים בשנות ה-90 מלמד שאלה שיקפו פער הולך וגדל בין הדימוי שהיה למערב בנוגע לאופן שבו צריכה להיראות הכרעה (הנפת הדגל על בניין הרייכסטאג, השמדה מוחלטת של צבאות האויב כפי שהיה במלחמת ששת הימים) לבין היכולת לממש את הדימוי הזה. לפער הזה בין הדימוי ליכולת הייתה ההשפעה הגדולה ביותר על עיצובה של תפיסת הלחימה שבה עוסק המאמר הזה.

גיבוש תפיסת הלחימה

כך הלכה והתעצבה תפיסת לחימה שבבסיסה ההנחה שבמקביל לעלינות הטכנולוגית יכולים להתקיים איזון ושוויון בין שני הצדדים בתחומים אחרים, ואף ייתכן שלצד הנחות מבחינה טכנולוגית תהיה עלינות בתחומים אחרים, למשל בגודל השטח ובמספר התושבים. יתרה מזאת, הפער בין הצדדים אינו מוגבל לעניינים חומריים. בבסיס תפיסת הלחימה הזאת עומדת ההנחה שבין הצדדים יכול להתקיים גם פער במידת החיוניות של האינטרסים שעומדים במוקד המאבק, במטרות המלחמה, במידת הנחישות, ביכולת העמידה, בנכונות ליטול סיכונים וברמת הרגישות לאבדות. הצד החלש מבחינה טכנולוגית גם משוחרר לעיתים מאילוצים מדיניים ותרבותיים המגבילים את הצד החזק מבחינה טכנולוגית.³⁵

לקראת סוף שנות ה-90 כבר היו רוב גורמי הכוח במזרח התיכון בעיצומו של תהליך אינטנסיבי של הפנמת שלוש ההבנות העיקריות שאליהן הגיעו בעקבות המצב החדש שנוצר בעניינים הצבאיים:

- ההבנה הראשונה הייתה שעליהם לשפר באופן משמעותי את יכולת הספיגה שלהם כדי להשיג אורך נשימה. אל ההבנה הזאת הם הגיעו לאחר שעמדו על קטלניותו של החימוש המונחה המדויק ועל השינוי שחולל בשדה הקרב. מלכתחילה עמד ביסוד הצורך לשפר את יכולת הספיגה רעיון שמקורו בדוקטרינה הסובייטית שלפיה היערכות נכונה לספיגה בתחילת העימות תביא את הצד האחר לבזבז את החימוש המדויק שלו ותאפשר לנהל את שלבי המלחמה המאוחרים במידה רבה יותר בדפוסים הקודמים. ככל שעבר הזמן התברר שלאורך הנשימה ולשימור הכוח יש יתרונות נוספים.³⁶
- ההבנה השנייה הייתה שיש צורך לבסס יכולת הרתעה אמינה -

ההרס שנגרם בבלגרד בהתקפה של מטוסי נאט"ו במהלך מלחמת קוסובו (1999)

ניחוח מעמיק של המבצעים בשנות ה-90 מלמד שאלה שיקפו פער הולך וגדל בין הדימוי שהיה למערב בנוגע לאופן שבו צריכה להיראות הכרעה לבין היכולת לממש את הדימוי הזה

צורים), בהסוואה, בהונאה, בפיזור הכוח הצבאי, בטשטוש מכוון בין מתקנים ואמצעים צבאיים למתקנים ולאמצעים אזרחיים ובאמצעות ניהול המלחמה במרחבים עירוניים רוויי אזרחים וגורמי תקשורת. לשרירות מסייעת גם תורת ההתקפה שגובשה. זו שמה דגש על הפעלת אמצעי לחימה נמוכי חתימה (כגון טי"לים אישיים נגד טנקים ונגד מטוסים ורקטות קרקע-קרקע), על הפעלת כוחות בעלי חתימה נמוכה (קומנדו, חי"ר, לוחמי גרילה, כוחות צבאיים למחצה, מחבלים מתאבדים) ועל אימוץ שיטות לחימה המאפשרות לשמור על חתימה כזאת (בעיקר טרור וגרי"לה).

שימת דגש על שימוש בנשק בליסטי תלול מסלול (רקטות וטילי קרקע-קרקע), שיתרונותיו הם: פשטותו הטכנולוגית היחסית, עלותו הנמוכה, יכולתו לחדור לעומק שטחו של היריב, שכן לא פותחו עדיין אמצעי נגד יעילים, והקושי לאתר ולתקוף את המשגרים עקב חתימתם הנמוכה ומספרם הרב. בשל היתרונות האלה של הנשק הבליסטי פותחו, יוצרו או נרכשו רקטות וטי"לים לטווחים שונים - מרקטות פשוטות ומאולתרות לטווח של קילומטרים בודדים ועד לטילים לטווחים ארוכים יותר כמו אל-חורסיין מתוצרת עיראק (650 ק"מ) וסקאד סי ושיהאב 3 מתוצרת איראן (1,300 ק"מ). הרקטות והטילים משוגרים ממשגרים ניידים ונייחים המוסווים לעיתים במתקנים ובכלי רכב אזרחיים. לרקטות ולטילים יש חשיבות הן במסגרת מאמץ ההרתעה והן במסגרת מאמץ ההתשה.⁴⁰

שימת דגש על שימוש בנשק, בשיטות פעולה ובאמצעים היכולים לגרום למספר רב של נפגעים בקרב האזרחים וכוחות הצבא של

בראש ובראשונה כדי למנוע עימות רחב היקף המנוגד, לדעתם, לאינטרסים שלהם ואינו עולה בקנה אחד עם יכולותיהם. במקרה של כישלון ההרתעה הבסיסית נותר לה תפקיד משני: לגרור את המלחמה למגרשים שנוחים יותר לצד החלש ולקזז ללא קרב חלק מיתרונותיו הטכנולוגיים של תוקף הנהנה מעליונות טכנולוגית.³⁷

- ההבנה השלישית הייתה שיש צורך לעבור מאסטרטגיה של הכרעה לאסטרטגיה של התשה שבה ראו הגורמים האלה את המפתח לניצחון בעימות עקב רגישות המערב למלחמה ממושכת ולאבדות.³⁸ השינוי הזה היה משמעותי בעיקר למדינות, שכן עד סוף שנות ה-80 הן קיבלו את הגישה של קלאוזוויץ בנוגע להכרעה. ההתשה אמורה להביא לכך שהמצב ייראה לאויב חסר מוצא, וכתוצאה מכך הוא יוותר ויסתלק. הנגזרת האופרטיבית של ההבנה הזאת הייתה הרעיון של "ניצחון באמצעות אי-הפסד". לפי הרעיון הזה, עצם ההישרדות בעימות היא המפתח לניצחון עקב חוסר יכולתו של הצד האחר להשיג ניצחון ברור וחד-משמעי.³⁹

בבסיס תפיסת הלחימה שהתפתחה עמדה אפוא ההכרה בעליונות הטכנולוגית של הצד האחר. עם זאת היא התבססה על ההנחה שלצד החזק מבחינה טכנולוגית ישנן נקודות תורפה משמעותיות שאותן ניתן לנצל כדי לקזז את עליונותו הטכנולוגית. על בסיס ההבנות האלה התפתחה צורת לחימה הכוללת את המאפיינים הבאים:

- שימת דגש על שרירותו של הכוח הלוחם ושל מערכים נוספים כדי להגדיל את אורך הנשימה. שיפור השרירות מושג באמצעות השימוש במיגון (בראש ובראשונה מנהרות, אך גם בונקרים ובי-

עיראק התחילה לצעוד במסלול הזה כבר בסוף שנות ה-70, ואחריה הלכו איראן, לוב וככל הנראה גם סוריה.

שורשיה של תפיסת הלחימה

לרעיונות האסטרטגיים והאופרטיביים שהתפתחו "בצד השני של הגבעה" יש מקורות מגוונים מאוד, וכך גם לדפוסים הטקטיים המאפיינים את צורת הלחימה של כל הגורמים הרלוונטיים. זוהי תפיסה אקלקטית מאוד ששאבה את יסודותיה ממגוון רחב של מקורות - דתיים וחילוניים, מזרחיים ומערביים, עיוניים ומעשיים.

המלחמה באסלאם ומורשת הג'יהאד

המלחמה תופסת מקום מרכזי באסלאם, וכבר בימיו הראשונים הוא העביר את המאבק בין טוב לרע מהממד הרוחני לממדים הפוליטיים והצבאיים. מוחמד עצמו לא היה נביא ומורה בלבד, כמו מייסדיהן של דתות רבות אחרות, אלא גם שליט ובעיקר לוחם. ואכן ברטוריקה של המדינות ושל הארגונים שבהם דן המאמר הזה יש מקום מרכזי למושגים, לציטוטים, לאירועים ולרעיונות שמקורם בקוראן וכן במסורת של האסלאם ובהיסטוריה שלו. התמונה השכיחה מאוד בעשור האחרון - של מחבל מתאבד המחזיק בידו את הקוראן - היא ביטוי חזותי לתופעה המרכזית הזאת והיא משקפת שלושה תפקידי דים שונים שממלא האסלאם בקרב הישויות שנסקרות במאמר הזה:

- שימוש בטקסטים הדתיים לצורכי הסברה - כדי לגייס את הלוחמים וכדי ליצור אהדה ציבורית רחבה לעניינם של הארגונים ושל המדינות הנלחמים במערב. הטקסטים מיועדים לבסס לגיטימציה לפעולה הצבאית באמצעות רטוריקה דתית וסמלים היוצרים בסיס רגשי משותף ותחושת סולידריות וייחודיות.⁴⁵
 - שימוש בטקסטים הדתיים לצורכי הדרכה צבאית - בעיקר בתחום הטקטיקה. בדרך הזאת מנסים להתגבר על שתי מכשולות מרכזיות: המחסור בהדרכה ממוסדת והקושי להכשיר כוח אדם שהשכלתו היחידה היא דתית.⁴⁶
 - שימוש בטקסטים הדתיים לגיבוש רעיונות אסטרטגיים ואופרטיביים.⁴⁷ כך, למשל, המושגים האסלאמיים "צבר" (סבלנות), ריסון עצמי, הבלגה) ו"צומד" (עמידה איתנה ונחושה) הם שווי ערך לרעיונות ההתשה והספיגה שנידונו לעיל.⁴⁸
- מסמכים דוקטרינריים מילאו תפקיד מרכזי בהתפתחות תפיסות הלחימה במערב. לכאורה, קשה להצביע על מסמכים כאלה שמייצגים לאו תפקיד מקביל בצד האחר. למערב אומנם הגיעו כמה מסמכים משמעותיים, אך אלה התייחסו בעיקר לדפוסים הלחימה הטקטיים ולא לרעיונות העומדים בבסיסם. עיון מעמיק יותר בשאלה הזאת מלמד שלפחות חלק מההתפתחות הדוקטרינרית נעשה בדרך של כתיבת טקסטים בעלי אופי דתי הכוללים פרשנות עדכנית של ההלכה האסלאמית. העניין הזה קשור לאופיו של האסלאם ובציורי שקיים בו לספק פרשנות דתית עדכנית למציאות המשתנה. הציורי הזה הוביל לכך שלפחות, לאיגרות ולנאומים הייתה משמעות הדומה מאוד לזו שיש למסמכים הדוקטרינריים במערב כמו ה-5-100 FM. המסמכים האסלאמיים האלה יצרו מערכת של

האויב. אחת הדרכים שאימצו הגורמים "בצד האחר של הגבעה" להשגת המטרה הזאת היא פיגועי התאבדות. דרך נוספת היא שימוש במטעני חבלה מסוגים שונים, ובכללם מטעני חבלה מאולתרים. השימוש הנרחב בפיגועי התאבדות - עד כי אלה הפכו למרכיב מרכזי בלחימה האסימטרית - נובע מזמיונותם הגבוהה של המתאבדים ומכך שלשיטה הזאת יש השפעה רבה הן על התקשורת והן על המורל. הרעיון של השגת ניצחון במלחמה באמצעות גרימת אבדות לאויב הוא ישן מאוד. אולם הצד החלש במלחמה אסימטרית אינו מתכוון להשיג ניצחון באמצעות השגת מדת כוחותיו הלוחמים של האויב. כל רצונו הוא לנצל את רגישותו של הצד החזק לאבדות כדי ליצור אצלו תחושת כישלון וללחוץ עליו בדרך הזאת לסיים את המלחמה. למספר האבדות יש חשיבות הן במסגרת המאמץ של הצד החלש להשיג הרתעה והן במסגרת המאמץ שלו להתיש את האויב.⁴¹

- שימת דגש על ניהול מאמץ תקשורתי והסברתי הן מול האוכלוסייה התומכת, הן מול אוכלוסיית היריב והן מול הקהילה הבינ-

המלחמה תופסת מקום מרכזי באסלאם, וכבר בימיו הראשונים הוא העביר את המאבק בין טוב לרע מהממד הרוחני לממדים הפוליטיים והצבאיים

לאומית. המאמץ הזה אמור לשלול מהצד האחר את הלגיטימציה הפנימית והבין-לאומית - לפעולה הצבאית. הדה-לגיטימציה נעשית הן באמצעות הצגת ההיבטים השליליים בפעולת היריב (למשל, הרג אזרחים) והן באמצעות המחשת המחיר הכבד שיש לפעולתו (הצגת אבדותיו של היריב). המאמץ התקשורתי וההסברתי אמור לקבוע סדר יום פנימי ובין-לאומי, להציג פרשנות חלופית למציאות ומעל לכל - להחליש את כושר העמידה של האוכלוסייה במדינת היריב. במאמץ הזה נעשה שימוש רב בתקשורת החדשה ובכלל זה ברשתות השידור הגלובליות (למשל, CNN, אל-ג'זירה ואל-ערבייה) ובאינטרנט. ישנם גורמים כוח במזרח התיכון שמנהלים את פעולותיהם בהתאם לשיקולים תקשורתיים ומפעילים מערכות של דוברים ושל יחסי ציבור.⁴²

- שימת דגש על המאמץ לגרור את הלחימה לעימות יבשתי במגע צמוד. הנחת היסוד של כל הגורמים היא שבסוג לחימה כזה מתקזזים רבים מהיתרונות של הצבאות הטכנולוגיים.⁴³
- שימת דגש על ההתמודדות עם העליונות האווירית של היריב באמצעים אקטיביים (מערכות הגנה אווירית ומערכות תקיפה) ובאמצעים פסיביים (למשל, אופן הפריסה של הכוחות ואופן הפעלתם).⁴⁴

כיוון פעולה אחר, החורג ממסגרת הדיון של המאמר הזה, הוא פיתוחם של אמצעי לחימה לא קונוונציונליים - במיוחד נשק גרעיני.

פרשנויות ושל הסברים המעניקים מסגרת תפיסתית לפרקטיקות שנקטו.

מורשת אש"ף

אף שהגורמים הרלוונטיים יסרבו אולי להודות בכך, רבים משורשיה של תפיסת הלחימה שאימץ הציר הרדיקלי נמצאים בתפיסת המאבק המזוין של הפלסטינים כפי שהתפתחה בסוף שנות ה-50 ובתחילת שנות ה-60 של המאה ה-20. לתפיסה הזאת, שהושפעה ישירות מתפיסת הלחימה של ארגוני הגרילה בעולם, היה אופי מהפכני ונועז. בניגוד להנחה הבסיסית של האסטרטגיה הנאצריסטית, שלפיה כל עוד נחותים הערבים בכוחם מישראל אל להם להתגרות בה, טענו מייסדי הפת"ח שפעולות גרילה הן הדרך הנכונה להתמודד עם ישראל. הם הדגישו שעליונותה הטכנולוגית של ישראל תקוּז באמצעות שפעת כוח האדם של הערבים וכי זו תנוצל כדי לנהל מלחמת התשה ממושכת.⁴⁹

הרטוריקה של הדור החדש של המנהיגים ושל המפקדים בציר הרדיקלי דומה לרטוריקה של המהפכנים הפלסטינים לפני חמישה עשורים, אך ההשפעה של החשיבה הפלסטינית אינה קשורה רק לרטוריקה. נוסף על רעיון ההתשה אימץ הציר הרדיקלי דפוסי פעולה טקטיים שנקט אש"ף בלבנון, כגון ירי של רקטות. הקשרים שהיו בשנות ה-70 בין גורמים איראניים שהתנגדו לשאה לבין אש"ף והמערב של לוחמים לבנונים חברי אש"ף לחזבאללה הובילו לכך שהחזבאללה ירש מרכיבים רבים מטכניקות הלחימה שפיתחו הפלסטינים. עימאד מורינייה, שהיה חבר בכוח 17 הפלסטיני, מילא תפקיד מרכזי בהעברת הטכניקות האלה.

מורשת הגרילה (וה"מוקאוואמה")

כששואלים את מנהיגי הציר הרדיקלי מהי דרך הפעולה האופרטיבית שלהם, הם עונים בדרך כלל "לוחמת גרילה". כמה מהמדינות ומהארגונים שבהם מדובר למדו את נושא הגרילה באופן עצמאי, אך אחרים שאבו לפחות חלק מהמידע שלהם בתחום הזה מהמורשת של ארגוני הטרור הפלסטיניים, שצמחו בתקופת הפריחה של לוחמת הגרילה בסוף שנות ה-50 ובתחילת שנות ה-60.⁵⁰ הפלסטינים תירגמו לערבית את ספרות הגרילה (שפורסמה, בין היתר, בסין, בווייטנאם ובקובה) והושפעו מהרעיונות שלה. הניסיון ההיסטורי אישר להם שהגרילה היא דרך לחימה שיכולה לתת מענה לאסימטרייה שבין יריב עתיר משאבים לבין ארגון דל במשאבים.⁵¹

המושג המחבר במידה רבה את מורשת הגרילה לרעיונות הכלליים יותר העומדים בבסיס התפיסה של הציר הרדיקלי הוא התנגדות - "אל-מוקאוואמה".⁵² בעשורים האחרונים צבר המושג הזה עוצמה חסרת תקדים במזרח התיכון, ונוצר זיהוי כמעט מוחלט של רעיון ההתנגדות עם האסלאם הפונדמנטליסטי. הפופולריות של המושג הזה גברה ככל שהזרם הפונדמנטליסטי העמיק את אחיזתו באזור. יוקרתו של הרעיון הרקיעה שחקים בעקבות סדרה של הישגים הקשורים בו ובהם: נסיגת ישראל מדרום לבנון במאי 2000; העימות האלים בין ישראל לפלסטינים (אינתיפאדת אל-אקצא) בס-

ציור של מוחמד הלוחם באתר אסלאמי

מוחמד עצמו לא היה נביא ומורה בלבד, כמו מייסדיה של דתות רבות אחרות, אלא גם שליט ובעיקר לוחם

פטמבר 2000; העימות המזוין נגד ארה"ב בעיראק לאחר מלחמת המפרץ השנייה ב-2003; ההתנתקות של ישראל מרצועת עזה בקיץ 2005; מלחמת לבנון השנייה ביולי-אוגוסט 2006.

השפעות זרות

על התפיסות "בצד השני של הגבעה" יש גם השפעות של החשיבה הצבאית הקונוונציונלית.

בריה"מ הייתה הספקית העיקרית של נשק ושל ידע צבאי למדינות המזרח התיכון (למצרים - רק עד מלחמת יום הכיפורים).⁵³ כאשר החל תהליך גיבושה של תפיסת הלחימה שבה עוסק המאמר הזה, כבר הייתה בריה"מ על סף התפרקות. עם זאת, עוד לפני מלחמת המפרץ לימדו היועצים הסובייטים את הסורים על השינוי היסודי שחל בשדה הקרב עם כניסתו של החימוש המדויק. המענה הסובייטי - שכלל הן מרכיבים אקטיביים (פגיעה במערכות החימוש המדויק) והן מרכיבים פסיביים (הסוואה, הונאה, מיגון ופיזור של

הכוח הצבאי) - השפיע מאוד הן על הסורים והן על גורמים אחרים במזרח התיכון.

צפון-קוריאה החלה לייצא נשק למזרח התיכון - בעיקר לאיראן ול-סוריה - בשנות ה-80 של המאה ה-20, וליצוא הזה הייתה השפעה רבה על מערכי הטילים והרקטות של שתי המדינות האלה. צפון-קוריאה סיפקה לאיראן טילי סקאד מתוצרתה כבר בתקופת המלחמה נגד עיראק ולאחר מכן היה לה תפקיד מרכזי בהקמת התשתית לייצור טילים באיראן. סיוע דומה העניקה צפון-קוריאה גם לסוריה, וקיימים דיווחים שלפיהם היא העבירה נשק גם לחזבאללה. סביר להניח שיחד עם אמצעי הלחימה הועבר גם ידע רלוונטי הקשור הן לתפעול המערכים והן לאופן שבו הם יכולים להשתלב בתפיסת הלחימה הכוללת.⁵⁴

לקחי מלחמת יום הכיפורים

מקור משמעותי נוסף לתפיסה שהתגבשה "בצד השני של הגבעה" הוא הלקחים שהפיקו מדינות ערב ממלחמת יום הכיפורים. הלקח המרכזי שלהן היה שבכל עימות עם ישראל עליהן לנצל ככל הניתן את נקודות החוזק האסטרטגיות שלהן ואת נקודות התורפה של ישראל - בראש ובראשונה את רגישותה הרבה לאבדות. את הלקח הזה הן יישמו באסטרטגיה שלהן שלפיה המלחמות צריכות להיות ארוכות ככל האפשר ולכלול תקיפה מסיבית של העורף.⁵⁵

לקחי מלחמת שלום הגליל

מלחמת שלום הגליל הבהירה לסוריה עד כמה היא נחותה בתחום האווירי. לעומת זאת הייתה סוריה שבעת רצון מביצועי הכוח היבש-תי שלה והסיקה שהוא בנוי ומופעל בצורה נכונה, וכי להפעלה נכונה של אמצעי נ"ט מול עוצבות השריון של צה"ל יכולה להיות משמעות אסטרטגית. לכן מסקנתה מהמלחמה הייתה שיש להקשות על התמרון של צה"ל באמצעות רצף גדול ומסובך של מכשולים מקו הגבול ועד למבואות דמשק. רצף המכשולים הזה - כך הסיקה סוריה - צריך לכלול מוצבים, תעלות נ"ט, מוקשים, סוללות עפר וכו', והמגינים הערוכים בהם צריכים להיות מצוידים בכמויות עצומות של נשק נ"ט.⁵⁶

אפגניסטן ומלחמת איראן-עיראק

המלחמות שהשפיעו יותר מכול על תפיסת הלחימה שנידונה במאמר הזה הן מלחמת המוג'אהדין באפגניסטן נגד כוחות הפלישה הסובייטיים ומלחמת איראן-עיראק.

באפגניסטן פעלו המוג'אהדין בטקטיקות של לוחמת גרילה: ערכו התקפות פתע - בעיקר נגד מאחזים מבודדים - והציבו מארבים, בדרך כלל בצירי התנועה המרכזיים.⁵⁷ את לוחמי המוג'אהדין אימנו מדריכים פקיסטנים, מומחים ממדינות ערב ובמשך זמן מה גם מומחים אמריקנים.⁵⁸

מלחמת איראן-עיראק הייתה המקור לרבים מהמרכיבים של תפיסת הלחימה שבה עוסק המאמר הזה. בראש ובראשונה הייתה מלחמה המאפיין החשוב ביותר הן באיראן והן בעיראק לפיתוח סדרה של רקטות לטווח קצר ולטווח בינוני. כמה מהן פותחו תוך כדי המ-

לחמה ואף הופעלו במהלכה, ואחרות פותחו רק לאחר תום הקרבות. המלחמה גם הייתה הגורם המניע לרכש טילים בליסטיים ולאחר מכן גם להשקעות הענק בפיתוחם.⁵⁹

מימוש, מיסוד ודילמות (2000-2010) ההישגים (2000-2001)

במהלך שנות ה-90 לא היו לגורמים שבהם עוסק המאמר הזה הישגים משמעותיים. המצב הזה השתנה בתחילת העשור הנוכחי. אז התרחשו כמה אירועים משמעותיים שבהם ראו הגורמים האלה עדות לנכונותה של התפיסה שהם גיבשו:

- נסיגת צה"ל מלבנון במאי 2000 הייתה יום חג בעבור החזבאללה, ודובריו מיהרו לטעון שמדובר במפנה היסטורי במאבק שמנהלים הערבים נגד ישראל.
 - פרוץ האינתיפאדה השנייה בספטמבר 2000 והמהלכים בשנה וחצי הראשונות שלה - עד אמצע 2002 - נחשבו אף הם להצלחה.
 - הצלחת קומץ טרוריסטים, חמושים באמצעים פרימיטיביים, להפוך מטוסי נוסעים לפצצות מונחות ולפגוע ביעדים מרכזיים בארה"ב בספטמבר 2001 שילהבה את דמיונם של רבים בעולם המוסלמי.
- בהמשך העשור נבחנה התפיסה בסדרה של עימותים נוספים ובהם בלבנון (2006) ובעזה (2009).

לבנון (2006)

בעזרת תמיכה מסיבית מסוריה ומאיראן הפך החזבאללה ערב מלחמת לבנון השנייה לארגון טרור בעל יכולות צבאיות משמעותיות. החזבאללה אומנם הופתע מכך שחטיפת חיילי צה"ל ב-12 ביולי 2006 הובילה למלחמה, אך הכין את עצמו מראש לעימות בדפוסים כפי שהתרחשו בפועל:

- בניין הכוח של החזבאללה והיערכותו לקראת עימות אפשרי עם ישראל היו מבוססים על העיקרון של "ניצחון באמצעות אי-הפסד". זוהי וריאציה של עקרון ההתשה המבוסס על הבנה עמוקה של תפיסות היסוד של ישראל בענייני צבא וביטחון. החזבאללה זיהה את הצורך של ישראל בניצחון ברור וחד-משמעי במלחמה קצרה. למעשה, כל מה שנדרש מהארגון היה לשרוד ובעיקר להפגין את שרידותו.
- החזבאללה בחר להפגין את שרידותו באמצעות ירי מתמשך של רקטות לשטח ישראל. מערכי הרקטות של הארגון שיגרו במהלך המלחמה כ-3,500 רקטות לטווחים קצרים (עד 20 ק"מ) ועוד כ-600 רקטות לטווחים של עד כ-100 ק"מ. הרקטות שוגרו הן מתוך הכפרים, הן משטחים פתוחים והן מהמתחמים המיוחדים שבנה הארגון.
- מטרתו של מאמץ הלחימה של החזבאללה בקו המגע הייתה לגרום למספר רב ככל האפשר של נפגעים בקרב כוחות היבשה של צה"ל ובמקביל להאט את קצב ההתקדמות של הכוחות האלה כדי לאפשר את ירי הרקטות המתמשך לעבר שטח ישראל. רוב הלחימה של החזבאללה התבססה על ירי של טילים נגד טנקים

ושל פגזי מרגמות ועל הטמנות מטענים בצירי התנועה.

ישראל נהנית מאז המלחמה משקט חריג בגבולה הצפוני. השקט הזה נובע ללא ספק מהתמורה האסטרטגית - החיובית מבחינת ישראל - שחוללה המלחמה. עם זאת הדעה המקובלת כיום בישראל - הן בצבא והן מחוצה לו - היא שהמלחמה הייתה הזדמנות שהוחמצה. למרות כל יכולותיו המתקדמות לא הצליח צה"ל להפסיק את ירי הרקטות המתמשך על יישובי הצפון, ובסיום המלחמה, לאחר 34 ימים, החזבאללה לא הובס. 3,500 הרקטות שנחתו בשטח המדינה המחישו לישראלים את מגבלות העוצמה הצבאית ואת מורכבותו של אתגר הלחימה החדש.

עזה (2008-2009)

דפוסי הפעולה של החזבאללה היו בעבור החמאס מודל לחיקוי. מאיראן זרמו לחמאס בשנים 2007-2009 אמצעי לחימה רבים - בעיקר רקטות לטווחים של עד 40 ק"מ וטילים נגד טנקים - וכן ידע להרכבת מטעני חבלה מסוגים הדומים לאלה שהפעיל החזבאללה בלבנון. מאות פעילים יצאו מהרצועה ועברו אימונים מתקדמים באיראן, בסוריה ובלבנון. נוסף על כך עברו אלפי מגויסים חדשים אימונים בתוך הרצועה.

תוכנית ההגנה על הרצועה שפיתח החמאס בסיוע איראן והחזבאללה התבססה על התפיסה שלפיה יש לגרום לצה"ל נפגעים רבים ככל האפשר באמצעות הפחתת החיכוך בשטחים הפתוחים וניהול הלחימה בשטח הבנוי, צפוף האוכלוסין. בתוך השטח הבנוי אמור היה צה"ל להיתקל בבורות ייקוש, בירי צלפים, בטילים נגד טנקים, במטענים ובמחבלים מתאבדים. לשם כך שיכלל החמאס את דפוסי ההסתתרות שלו, בין השאר באמצעות שימוש רב במנהרות ובאמצעות היטמעות באוכלוסייה האזרחית. במקביל התארגן החמאס להתיש את העורף הישראלי באמצעות ירי רקטות - גם תוך כדי פעילות צה"ל - ולעשות שימוש נרחב בתקשורת כדי לפגוע בלגיטימציה של ישראל להמשך הפעולה. על בסיס הניסיון מלבנון העריך החמאס שהירי המתמשך של הרקטות יפחית מתחושת ההישג הצבאי של ישראל ויוביל לתסכול ולתחושה שצה"ל לא עמד בציפיות.

בסופו של דבר לא הצליח החמאס לסיים את מבצע "עופרת יצוקה" עם הישגים כמו אלה שהיו לחזבאללה בעימות בלבנון ב-2006. מספר ההרוגים הישראליים היה נמוך (עשרה חיילים ושלושה אזרחים), והנזק שנגרם לישראל היה מצומצם בהיקפו. צה"ל הצליח להשלים מבצע תמרון נרחב בתוך רצועת עזה, ובמהלכו נהרגו מאות אנשי חמאס. השקט היחסי ששורר בגבול הרצועה מאז תום "עופרת יצוקה" מלמד שהמבצע שיקם את כושר ההרתעה של ישראל.

מיסוד

העשור הנוכחי חייב את הציר הרדיקלי למסד את תהליך הפיתוח של הידע והביא ליצירתם של שני מוקדי ידע הפועלים במקביל: מוקד אחד נמצא באיראן ועוסק בפיתוח ידע אופרטיבי ובהפצתו לסוריה, לחזבאללה, לחמאס ולגורמים נוספים.⁶⁰ מוקד נוסף פועל באל-קאעידה ומנסה לפתח תיאוריה עדכנית כללית יותר על מהות המלחמה.⁶¹

סיכום

המאמר הזה מתאר את תפיסת הלחימה שגיבש הציר הרדיקלי - מדינות וארגונים במזרח התיכון שרואים במערב (ארה"ב וישראל) את האויב המרכזי שלהם. את תפיסת הלחימה הזאת הם החלו לגבש בראשית שנות ה-80, בעת שצבא ארה"ב וצה"ל גיבשו תפיסות לחימה חדשות משלהם.

יש לציין שלהתפתחות התפיסות בקרב הציר הרדיקלי תרמו גם גורמים שלא נותחו במאמר הזה, ובהם עליית האסלאם הפונדמנטליסטי. זו לא החלה במהפכה האסלאמית באיראן, אלא עשרות שנים לפני כן. עלייתו של האסלאם הפונדמנטליסטי קשורה גם לקריסתן של תפיסות חלופיות, ובראשן הפאן-ערביות שהסעירה את העולם הערבי בשנות ה-50 וה-60 והתגלמה במשך כמה שנים בדמותו של שליט מצרים גמאל עבד א-נאצר. כלי התקשורת החדשים שהופיעו בעשורים האחרונים חיזקו אומנם את הקשרים בין אזרחי הלאומים השונים במזרח התיכון, אך המגמה המרכזית הייתה של התבדלות ושל פיצול.

במאמר הודגשו השפעותיה האופרטיביות של מלחמת המפרץ הראשונה, אך למלחמה הזאת הייתה גם השפעה אסטרטגית מהותית: הגברת הנוכחות הפיזית והתודעתית של ארה"ב בלב המזרח התיכון

מטרת המאמץ המוגבר שעושים כאחרונה יריביה של ישראל היא לגרום לדה-לגיטימציה שלה, לבודד אותה ולשלול ממנה את האפשרות להתגונן כראוי מפני תוקפיה. המאמץ הזה נוחל הצלחה של ממש ואכן כובל במידה רבה את ידיה של ההנהגה בישראל

- נוכחות שהגיעה לשיאה לאחר מלחמת המפרץ השנייה (2003). לאחר מלחמת המפרץ הראשונה כונסה ועידת מדריד, והיא הייתה ראשיתו של מאמץ אמריקני מחודש לקדם את יישוב הסכסוך הישראלי-ערבי. שנות ה-90 היו שיאו של עידן ההסדרים, שלו היו שותפים גם כמה מהמשטרים הערביים. במעורבות האמריקנית ובניסיון ליישב את הסכסוך הישראלי-ערבי ראו הגורמים האסלאמיים הפונדמנטליסטיים איום מהותי המחייב מענה אלים. והן אכן נתנו לו מענה אליים וגם גיבשו תפיסה אסטרטגית לניהולו.

תוצאותיהם המורכבות של העימותים בלבנון ובעזה מחייבות להקדיש תשומת לב מיוחדת לשאלה כיצד ישפיעו אלה על תפיסת הלחימה של המדינות ושל הארגונים שבהם עוסק המאמר הזה. האם התפיסה הזאת הגשימה את התקוות שתלו בה, או שירצו להכניס בה שינויים? מצד אחד, החזבאללה והחמאס הצליחו לשרוד את ההתמודדות עם ישראל, ואף שכוחם הצבאי נפגע באופן משמעותי, הם הצליחו לשקם אותו לאחר העימות. מצד אחר, במישור האסטרטגי ספגו שני הארגונים האלה מכות כואבות, ואלה הובילו לשינוי יסודי במדיניותם. מאז המלחמה נמנע החזבאללה מלהתעמת עם ישראל, והגבול עם לבנון שקט כבר ארבע שנים על אף פעולות התקפיות

רים", **מערכות** 361, נובמבר 1998

8. על אוסאמה בן-לאדן ועל איימן א-זואהירי ראו: לורנס רייט, **המגדלים הג'יהדים - 11 בספטמבר, אל-קאעידה והכישלון האמריקני**, כינרת, זמורה ביתן, 2008

9. על עימאד מורינייה ראו: אברהים אמין, "דברים שניתן לומר על קוסם ההתנגדות", **אל-אחבאר**, 12 בפברואר 2009 (ערבית)

10. על חסן נסראללה ועל עבאס מוסאווי ראו: אייל זיסר, **לבנון: דם בארזים**, הקיבוץ המאוחד, 2009; שמעון שפירא, **חיבאללה בין איראן ללבנון**, הקיבוץ המאוחד, 2000

11. General Donn A. Starry, "A Tactical Evolution - FM 100-5", **Military Review**, 58, 1978

12. U.S. Department of the Army, **Field Manual 100-5: Operations**, Washington D.C., 1982. דון סטארי היה בסוף שנות ה-70 מפקד פיקוד ההדרכה של צבא ארה"ב. הוא תרם תרומה גדולה לכתיבת תקנון השדה (FM 100-5) של 1982, שבו פורטה תורת ה-Air-Land Battle (קרב אוויר-יבשה).

13. Andrew Marshall, **Some Thoughts on Military Revolutions - Second Version**, Office of the Secretary of Defense, Washington DC, 1993

14. על האסטרטגיה הצבאית ועל הדוקטרינה המבצעית של הערבים לפני 1990 ראו: Yehoshafat Harkabi, **Arab Strategies & Israel's Response**, The Free Press, New York, 1977; Kenneth M. Pollack, **Arabs at War, Military Effectiveness 1948-1991**, University of Nabratska Press, 1991

15. על האופן שבו השפיעה התמוטטות ברית-המועצות על אסטרטגיית הביטחון הלאומי של סוריה ראו: אייל זיסר, **סוריה של אסד בפרשת דרכים**, הקיבוץ המאוחד, 1999; למבט טרנספקטיבי על השלכות ההתמוטטות ראו: באשר אל-אסד, ריאיון לרשת **אל-ערבייה**, 9 ביוני 2003

16. על הצלחת המבצע הזה ("ערצב 19") יחד עם הפגיעה בעשרות מטוסים סוריים באוויר המחשישה את העלינות המוחלטת של חיל האוויר הישראלי והביאה את נשיא סוריה חאפז אל-אסד לפנות לחייליו במסר דרמטי שמביע הכרה בעליונות הזאת. חאפז אל-אסד, **מסר מנשיא הרפובליקה והמפקד העליון לבניו הלוחמים**, 21 ביוני 1982. מצוטט אצל: מוצטפא טלאס, **הפלישה היש-ראלית ללבנון**, מערכות, 1988

17. אל"ם יאיר, "התמודדות פעילה עם איום החמ"ם בשדה הקרב הטקטי", **מע-רכות** 363, מרס 1999

18. זיסר, **שם**

19. בהקשר הזה ראו: סדאם חוסיין, "נאום לוועדה האסלאמית בבגדאד", **סייעי**, 11 בינואר 1991

20. Kevin M. Woods, **The Iraqi Perspective Report - Saddam's Senior Leadership on Operation Iraqi Freedom**, The Official U.S. Joint Forces Command Report, Naval Institute Press, Maryland, 2006

21. אפרים קם, **מן הטרור ועד הגרעין: משמעותו של האיום האיראני**, תל-אביב, משרד הביטחון ומרכז יפה למחקרים אסטרטגיים, אוניברסיטת תל-אביב, 2004

22. Naim Qassem, **Hizbullah - The Story from Within**, Saqi Books, 2005; Augustus Richard Norton, **Hezbollah: A Short History**, Princeton University Press, 2007; Judith Palmer Harik, **Hezbollah: the Changing Face of Terrorism**, I. B. Tauris, 2005

23. מתי שטיינברג, **עומדים לגורלם - התודעה הלאומית הפלסטינית 1967-2007**, הוצאת משכל, תל-אביב, 2008; שאול משעל, אברהם סלע, **זמן חמאס - אלי-מות ופשרה**, משכל, תל-אביב, 1999

24. ראו: איימן א-זואהירי, "פרשים תחת דגלו של הנביא" (בערבית), 2001, **א-שרק אל-אוסט**, לונדון, 12-3 בדצמבר 2001. ראו גם: לורנס רייט, **המגדלים הגבוהים - 11 בספטמבר, אל-קאעידה והכישלון האמריקני**, כינרת, זמורה ביתן, 2008; Mark E. Stout, Jessica M. Huckabey and John R. Schindler, **The Terrorist Perspective Project**, Naval Institute Press, Annapolis, 2008

25. Francis Fukuyama, **The End of History and the Last Man**, Free Press, 1992

26. MTR (Military-technical Revolution) - מהפכה צבאית-טכנולוגית היא המקבילה הסובייטית של ה-RMA האמריקנית.

27. Dima P. Adamsky, **Through the Looking Glass**

28. David Halberstam, **War in a Time of Peace: Bush, Clinton, and**

שביצעה ישראל - להערכת הארגון - נגדו, ובהן ההתנקשות בעימאד מורינייה. החמאס יצא מהעימות בעזה בתחושה שהפסיד, ונראה שגם הוא מאמץ מאז המלחמה מדיניות של ריסון עצמי. תוצאות העימותים האלה עשויות להוביל בעתיד לשלוש מגמות שונות שמחייבות בחינה מעמיקה של מגבשי תורת הלחימה במ-ערב: מגמה אפשרית אחת היא "יותר מאותו הדבר", דהיינו דבקות ברעיונות האסטרטגיים והאופרטיביים שהוצגו לעיל. מגמה שונה במעט היא "קטלניות מוגברת". עיקרה: דבקות בתפיסה האסטרטגית הקיימת ושינוי הדפוסים הטקטיים בלבד כך שיהפכו לקטלניים יותר. המגמה השלישית היא שינוי פרדיגמה - שינוי רדיקלי של התפיסה ואף התפתחות לכיוונים המנוגדים לה. דוגמה לשינוי כזה היא המאמץ המוגבר שעושים באחרונה יריביה של ישראל לגרום לדה-לגיטימציה שלה. מטרתו של המאמץ הזה היא לבודד את ישראל ולשלוש ממנה את האפשרות להתגונן כראוי מפני תוקפיה. המאמץ הזה, שבו משתתפים "ארגוני שלום" ו"ארגוני זכויות אדם", נוחל הצלחה של ממש ואכן כובל במידה מסוימת את ידיה של ההנהגה בישראל.

הערות

1. ראו למשל: תא"ל דב תמרי ואלוף מאיר כליפי, "תפיסת ההפעלה של צה"ל", **מערכות** 423, פברואר 2009; תא"ל איתי ברוך, "לאן נעלם התמרון", **מע-רכות** 420-421, ספטמבר 2008; Dima P. Adamsky, **The Culture of Military Innovation**, Stanford Security Studies, 2010
2. "הצד השני של הגבעה" הוא שמו של ספר שכתב הוגה הדעות הצבאי הבריטי בזיל לידל-הארט ובו שיחות שניהל לאחר מלחמת העולם השנייה עם כמה מהגנרלים הגרמנים הבולטים במלחמה. הספר יצא לאור במערכות ב-1986. משמעות הביטוי "הצד השני של הגבעה" היא "האויב".
3. דיון על השינויים במאפייני המלחמה במהלך שנות ה-90 נערך, בין היתר, במקורות האלה: Martin Van Creveld, **The Transformation of War**, The Free Press, New York, 1991; Chris Hables Gray, **Postmodern War - The New Politics of Conflict**, The Guilford Press, New York, 1997. דיון על השינויים במאפייני המלחמה לאחר ספטמבר 2001 ניתן למצוא, בין היתר, במקורות האלה: Thomas X. Hammes, **The Sling and the Stone**, Zenith Press, St. Paul, Minn, 2004; Antulio J. Echevarria, **Fourth Generation War and Other Myths**, Strategic Studies Institute, 2005; Colin S. Gray, **Another Bloody Century: Future Warfare**, Weidenfeld and Nicolson, London, 2005; Mary Kaldor, **New & Old Wars**, Stanford University Press, 2007; Rupert Smith, **The Utility of Force**, Alfred A. Knopf, NY, 2007
4. נאום של חסן נסראללה, **אל-מנאר**, 22 בפברואר 2008
5. ראו למשל: George F. Hofmann & Donn A. Starry, **Camp Colt to Desert Storm: The History of U.S. Armored Forces**, University Press of Kentucky, 1999; Robert H. Scales, **Certain Victory: The US Army in the Gulf War**, Brassey's Inc., Washington/London, 1994. זוית ראייה שונה בתחומים מסוימים מציגים: שמעון נוה, **אמנות המערכה - התהוותה של מצוינות צבאית**, מערכות, תל-אביב, 2001; Saul Bronfeld, "Fighting Outnumbered: The Impact of the Yom Kippur War on the U.S. Army", **The Journal of Military History**, Volume 71, Number 2, 2007
6. הנוסח הסופי של FOFA הוגש לוועידה הצבאית של נאט"ו באוקטובר 1981. דוקטרינת ה-ALB פורסמה באופן רשמי שנה לאחר מכן, באוגוסט 1982, במסגרת ה-FM100-5. ראו: Dima P. Adamsky, "Looking Glass: The Soviet Military-Technical Revolution and the American Revolution in Military Affairs", **The Journal for Strategic Studies**, Vol. 31, No. 2, 2008; Richard Lock-Pullan, "How to Rethink War: Conceptual Innovation and Air-Land Battle Doctrine", **The Journal for Strategic Studies**, vol. 28, No. 4, 2005
7. עמוס גלבוץ, "תפיסת הביטחון של מדינת ערב בעקבות מלחמת יום הכיפור"

מודד גם באופן אקטיבי באמצעות מערכות של הגנה אוויריות ראו: נאום של חסן נסראללה, **אל-חייאת אל-ג'יידה**, 19 בפברואר 2009

45. על השימוש באסלאם כדי לגייס אנשים ולהגביר את הלגיטימציה שלו בקרב הצי הרדיקלי ראו: אוסאמה בן-לאדן, **ההכרזה על המלחמה נגד האמריקאים כובשי האדמות של שני המקומות הקדושים**; אוסאמה בן-לאדן, "ג'יהאד נגד היהודים והצלבנים - החזית האסלאמית העולמית", רשת ABC, 26 במאי 1998; עופרה בנג'ו, **עיראק של צדאם - שיח פוליטי ושפת הכוח**, אוניברסיטת תל-אביב, 1999

46. על השימוש באסלאם כדי להסביר הן תפיסות אסטרטגיות והן עקרונות טקטיים ראו: נאום של חסן נסראללה, **אל-חייאת אל-ג'יידה**, 19 בפברואר 2009; ברנד לוואיס, **משבר האסלאם, ממלחמה מוקדשת לטרור רצחני**, כינרת, זמורה, ביתן, 2006

47. על ההשראה שנותן האסלאם ראו: S. K. Malik, *Quranic Concept of War*, Adam Publisher, Delhi, 1992

48. על צבר ועל צומד ראו: נאום של מחמוד א'זהאר, **אל-ג'יידה**, 5 בינואר 2009

49. יהושפט הרבני, "התפתחות החשיבה האסטרטגית הערבית", **מערכות**, 324, מאי 1992; יהושפט הרבני, **האסטרטגיה המדינית הערבית - שלוש תפיסות**, הוצאת מרכז ההסברה, 1975

50. יהושפט הרבני, **על הגרילה - הלוחמה הערבית הזעירה נגד ישראל**, משרד הביטחון - ההוצאה לאור, 1971

51. על מקום הגרילה הקלסית בהתפתחות התפיסה הזאת ראו: נאום של חסן נסראללה, **אל-מנאר**, 26 ביולי 2006; נאום של חסן נסראללה, **אל-מנאר**, 4 באוגוסט 2006; אוסאמה בן-לאדן, **ההכרזה על המלחמה נגד האמריקנים כובשי האדמות של שני המקומות הקדושים**; ב-1995 הציג אחד מקציניו של סדאם חוסיין להפוך את צבא עיראק לצבא גרילה. ראו: ריאיון עם מפקד בכיר בצבא עיראק, 1995 כפי שפורסם אצל Woods.

52. מיכאל מילשטיין, **מוקאוואמה - עלייתו של אתגר ההתנגדות והשפעתו על תפיסת הביטחון הלאומי של ישראל**, המכון למחקרי ביטחון לאומי, 2009

53. Kenneth M. Pollack, *Arabs at War, Military Effectiveness 1948-1991*, University of Nebraska Press, 1991; Michael Eisenstadt and Kenneth M. Pollack, "Armies of Snow and Armies of Sand: The Impact of Soviet Military Doctrine on Arab Militaries", *The Middle East Journal*, Vol. 55, No. 4, Autumn 2001

54. יורם עברון, "צפון קוריאה - איראן - סוריה: מאפייני הצבאיים של ציר הרשע", **עדכן אסטרטגי**, כרך 11, גיליון 1, 2008

55. עמוס גלבוע, "תפיסת הביטחון של מדינות ערב בעקבות מלחמת יום הכיפורים", **מערכות**, 361, נובמבר 1998

56. על התפיסה שהתפתחה מהלקחים שהופקו ממלחמת לבנון הראשונה ראו: ריאיון עם בשאר אל-אסד, **א-שרק אל-אוסט**, 12 ביוני 2000

57. תיאודור ק' מטאקסיס, **המלחמה הסובייטית באפגניסטן**, מערכות, 2005

58. על הלקחים מהמלחמה באפגניסטן שהביאו לתפיסה הזאת ראו: אימן א'זוואהירי, **פרשים תחת דגלו של הנביא**. על הטקטיקות שנקטו המוג'אהדין באפגניסטן ראו: Ali Ahmad Jalali and Lester W. Grau, *Other Side of the Mountain: Mujahideen Tactics in the Soviet-Afghan War*, US Marine Corps, 1995

59. על הלקחים ממלחמת איראן-עיראק שהביאו לתפיסה הזאת, ראו: ריאיון עם עלי שמח'אני, **סיאסת'י רוז**, 18 בפברואר 2003; Fariborz Haghshenass, "Iran's Asymmetric Naval Warfare", *Policy Focus #87*, The Washington Institute for Near East Policy, 2008; William D. Bryant, *The Iranian Way of War*, Air University, Alabama, 2007

60. במסגרת מאמץ המיסוד נאלצו האיראנים להמשיג את ההתפתחות התפיסית ובהצגתה במישור המערבי "לוחמה אסטרטגית" כדי לתאר את התפיסה. ראו: ריאיון עם רחים צפוי, **מאהר**, 23 בספטמבר 2007

61. הצורך במיסוד הידע האופרטיבי באל-קאעידה עלה בשל המאפיינים הייחודיים של התנועה הזאת ובהם: היעדר מנגנון ישיר של פיקוד ושליטה, המבנה המבוזר ושאיפותיה הגלובליות. דוגמאות לערוצי ידע ממוסד שהתפתחו בתנועת אל-קאעידה באפגניסטן: ביטאון הג'יהאד **אל-בתאו**, אני ציקלופדיית וכן כתבים א'סורי ושל אבר'בכר נאג'י. ראו: Dima Adamsky, "Jihadi Operational Art: The Coming Wave of Jihadi Strategic Studies", *Studies in Conflict & Terrorism*, The Weatherhead Center for International Affairs, Harvard, 2010

the Generals, Scribner, 2001

29. על טכניקות הלמידה ראו: ריאיון עם אבו עבידה, **אל-חייאת**, 17 בדצמבר 2007 (הנושא: למידה באמצעות חיכוך); אוסאמה בן-לאדן, "ההכרזה על המלחמה נגד האמריקנים כובשי האדמות של שני המקומות הקדושים", **א-שרק אל-אוסט**, לונדון, 3-12 בדצמבר 2001; אוסאמה בן-לאדן, ריאיון ברשת ABC, 26 במאי 1998 (הנושא: למידת נקודות התורפה של האויב); בשאר אל-אסד, ריאיון בא'ספיר, 22 בפברואר 2002 (הנושא: למידת הדרך קטרינות הצבאיות של ישראל).

30. ראו: סדאם חוסיין, נאום לוועידה האסלאמית בבגדאד, **סיי'ע**, 11 בינואר 1991

31. ראו: אוסאמה בן-לאדן, **ההכרזה על המלחמה נגד האמריקנים כובשי האדמות של שני המקומות הקדושים**; אוסאמה בן-לאדן, ריאיון ברשת ABC, 26 במאי 1998 Kevin M. Woods, *The Iraqi Perspective Report - Saddam's Senior Leadership on Operation Iraqi Freedom*, The Official U.S. Joint Forces Command Report, Naval Institute Press, Maryland, 2006; Naim Qassem, *Hizbullah - The Story from Within*

32. נקודות התורפה של חיל האוויר עולות בבירור מהצהרותיהם של סדאם חוסיין, של נסראללה, של בשאר אל-אסד ושל אחרים. ראו: סדאם חוסיין, **נאום לוועידה האסלאמית בבגדאד**; חסן נסראללה, ריאיון ב**אל-חיוואדית**, 19 במרס 1999

33. ראו: חסן נסראללה, ריאיון ב**אל-חיוואדית**, 19 במרס 1999

34. על גישת העיראקים לרגישות המערב לאבדות ראו: Woods, *The Iraqi Perspective Report; The Official U.S. Joint Forces Command Report*, Naval Institute Press, Maryland, 2006. על גישת החזבאללה ראו: Naim Qassem, *Hizbullah - The Story from Within*; על גישת החמאס ראו: גדודי עז א'דין אל-קסאם, אתר החמאס, 6 בפברואר 2007

35. אחת המסקנות הבולטות שעולה מהרטרופיקה של המדינות ושל הארגונים שבציר הרדיקלי היא הדמיון באופן שבו הם מתארים את הפער הטכנולוגי ואת הדרכים כדי להתגבר על נחיתותם. ראו: בשאר אל-אסד, ריאיון בעיתון **א-שרק אל-אוסט**, 12 ביוני 2000; אסמאעיל הנייה, נאום שפורסם באתר **Palestine-info**, 5 בינואר 2009; Naim Qassem, *Hizbullah - The Story from Within*; אוסאמה בן-לאדן, **ההכרזה על המלחמה נגד האמריקנים כובשי האדמות של שני המקומות הקדושים**; סדאם חוסיין ליאסר ערפאת, 19 באפריל 1990, ציטוט מתוך Woods (ראו הערה 9); מוחמד עלי עזיז ג'עפרי, ריאיון ב**מאהר**, 3 בספטמבר 2007

36. על מקומה של הספיגה בתפיסה האסטרטגית ראו: נאום סדאם חוסיין מ'11 בינואר 1991; בשאר אל-אסד, ריאיון בעיתון **א-ספיר**, 22 בפברואר 2002; וולאס רוא, ריאיון ב**מאהר**, 24 באוגוסט 2007; מוחמד עלי ג'עפרי, ריאיון ב**באתאב**, 27 בנובמבר 2007

37. על מקומה של ההרתעה בתפיסה האסטרטגית ראו: בשאר אל-אסד, ריאיון לעיתון **א-שרק אל-אוסט**, 12 ביוני 2000; חסן נסראללה, ריאיון ברשת **אל-ג'יידה**, 27 במאי 2003; סדאם חוסיין, נאום ביוני 1981, **סיי'ע**; עלי שמח'אני, ריאיון ל**סיאסת'י רוז**, 18 בפברואר 2003; רחים צפוי, ריאיון ב**מאהר**, 23 בספטמבר 2007

38. על מקומה של ההתשה בתפיסה האסטרטגית ראו: מוחמד צ'פ, ריאיון ב**אל-ג'יידה**, יולי 2006; Naim Qassem, *Hizbullah - The Story from Within*

39. על מקום הניצחון באמצעות אי-הפסד בתפיסה האסטרטגית ראו: חסן נסראללה, ריאיון ב**אל-ג'יידה**, 21 ביולי 2006; בשאר אל-אסד, ריאיון ב**לא-ספיר**, 22 בפברואר 2002

40. על הגיון השימוש ברק"ק ובטק"ק ברמה הטקטית ראו: מפקד בכיר במועצה הצבאית של החמאס בריאיון לאתר **אל-קסאם**, 1 בפברואר 2009; נאום של חסן נסראללה, **א-ספיר**, 17 במאי 2006; מוחמד עלי עזיז ג'עפרי, ריאיון ב**מאהר**, 3 בספטמבר 2007

41. על מקומה המרכזי של ההתשה בתפיסה האסטרטגית ראו: מוחמד דפ, ריאיון ב**אל-ג'יידה**, יולי 2006; Naim Qassem, *Hizbullah - The Story from Within*

42. על השימוש הטקטי בתקשורת ראו: תכתובת בין אימן א'זוואהירי לאבו מוסעב א'רקהאוי, 9 ביולי 2005, www.globalsecurity.org; אבו עבידה, ריאיון ב**אל-ג'יידה**, 4 ביולי 2006

43. על הגיון הטקטיקה של "הקרב הקרוב" ראו: נאום של סדאם חוסיין, 11 בינואר 1991, **סיי'ע**; נאום של חסן נסראללה, **אל-מנאר**, 16 ביולי 2006; ריאיון עם אבו עבידה, **אל-חייאת**, 17 בדצמבר 2007

44. על החשיבות של טקטיקת ההתמודדות הפסיבית עם העליונות האווירית ראו: ריאיון של חסן נסראללה, **אל-חיוואדית**, 19 במרס 1999; על צורך להת-

